

IVAN GOLUB

Juraj Julije Klović Hrvat (1498 – 1578)

Georgius Iulius Clovius Croata

VI. KLOVIĆ U VASARIJEVOJ LITERARNOJ OSTAVŠTINI

Inventar Vasarijevog arhiva objavljivan je kroz nekoliko decenija, uz manje ili veće prekide, u reviji »*Il Vasari, rivista d'arte e di studi vasariani*« koja izlazi od 1927 do 1965. U toj obimnoj građi tražio sam eventualan spomen o Kloviću, relevantan za Klovićevo poznanstvo s Vasarijem.

U »*Libro delle ricordazioni di Giorgio Vasari*« koja obuhvaća razdoblje od 1527. do 1573, ne spominje se doduše Klović, ali se spominju između ostaloga Vasarijevi slikarski radovi oko kojih je bio angažiran Klovićevo pokrovitelj kard. Farnese.¹⁰⁶

U inventarima Vasarijevog arhiva nalazi se nekoliko registara pisama: »*Lettere di Cosimo I e di diversi cardinali a Giorgio Vasari*«;¹⁰⁷ zatim »*Lettere del Vasari a Cosimo I e di vari personaggi al Vasari*«;¹⁰⁸ nadalje »*Lettere di vari monaci a Giorgio Vasari*«;¹⁰⁹ napokon »*Lettere di uomini dotti*«.¹¹⁰ Prošavši sve ove inventare nigdje nisam našao registrirana Klovića bilo kao autora pisma Vasariju bilo kao naslovnika kojeg Vasarijevog pisma, što ne znači da u samim pismima nema spomena o Kloviću. Registri sadrže samo sažetke pisama, ponekad koji doslovan navod, no moguće je da spomeni o Kloviću, koji dolaze u samim pismima, nisu obuhvaćeni registarskim sažecima. To potvrđuju spomeni Klovića u Vasarijevoj korespondenciji što ju je objavio Karl Frey.¹¹¹

Klović i Vasari skupa u krugu umjetnika u palači Farnese

U *Vasarijevoj korespondenciji* dolazi nekoliko pisama u kojima je riječ o Kloviću.

Don Miniato Pitti u svom pismu iz Agnania od 11. studenoga 1543. upućenom Vasariju u Rim na adresu »*In corte del R. M. Card. Farnese*« moli Vasarija da pozdravi minijaturistu Julija [Klovića] od strane starog prijatelja.¹¹²

Iz pisma se dobiva dojam da se Klović i Vasari nalaze skupa na dvoru kardinala Farnesea, da Klović koji nije više redovnik živi na dvoru redovničkije nego kakav redovnik u samostanu.

Isti don Miniato Pitti piše također iz Agnania 23. studenoga 1545. Vasariju u Rim te pozdravlja među ostalima i Klovića: »*Nemam ti što drugo reći nego da me preporučiš prijateljima najvećma Simonu Botti, Raffaelu Monte Lupo, Juliju [Kloviću] i svima drugima ako su s tobom*«.¹¹³ Iz ovog se pozdrava razabire krug kojem je pripadao Klović u to doba u Rimu. Ovdje valja spomenuti da je ideja »*Života*« koju je realizirao Vasari izrasla u krugu umjetnika okupljenih na dvoru kard. Farnesea. A tom je krugu, očito, pripadao i Klović.

Klović u dopisivanju Vinka Borghinija s Vasarijem

Osobito je značajno da je don Vinko Borghini u nekoliko navrata u svojim pismima Vasariju govorio o Kloviću te da je Vasari u svom pismu Borghini

¹⁰⁶ *Regesto delle Carte Vasariane*, Il Vasari 1 (127) 74–96.

¹⁰⁷ Nav. dj., str. 179–186.

¹⁰⁸ Nav. dj., str. 257–268.

¹⁰⁹ Nav. dj., str. 339–350.

¹¹⁰ Il Vasari 2 (1938) 131–153.

¹¹¹ Karl Frey, *Der literarische Nachlass Giorgio Vasaris*, sv. I–III, München 1923–1930.

¹¹² Nav. dj., str. 128–129.

¹¹³ Nav. dj., str. 162.

niju spomenuo Klovića. Značajno je to stoga što je Vinko Marija Borghini, benediktinac po redu; filolog, arheolog i povjesničar po spremljivosti; nadasve kritičan po mentalitetu, revidirao otiske prvog izdanja Vasarijevih »Života« i izradio mu indekse, a kod drugog izdanja Vasarijevih »Života« imao je reviziju djela preko sebe skupa sa Silvanom Razzijem.¹¹⁴ Pisma pak Borghinijeva u kojima je riječ o Kloviću padaju u razdoblje neposredno po izlasku prvog izdanja Vasarijevih »Života« i uoči drugog izdanja »Života«. Iz toga smo ovlaštenu zaključiti da podaci o Kloviću što dolaze u drugom izdanju »Života«, kako oni nalik na biografska generalia, tako oni o tijeku Klovićeva života, nisu nipošto proizvoljni i dubiozni, već su, najvjerojatnije dobiveni od samog Klovića. Zapis mjesta rođenja, gdje je specificirana i civilna (*Croazia*) i crkvena (*diocesi di Madrucci*) pokrajina i mjesto (*Villa detta Grisone*) odveć je podroban i precizan a da bi se utemeljeno moglo sumnjati da se ne duguje saopćenju samog Klovića. Međutim ukratko o Borghinijevim pismima Vasariju i o Vasarijevu pismu Borghiniju u vezi s Klovićem.

U svom pismu od 20. kolovoza 1552, dvije godine dakle nakon što je izašlo prvo izdanje Vasarijevih »Života«, piše Vinko Borghini iz Firenzu u Rim i spominje Klovića koji radi u Firenzi i zadivljuje svojim radovima: »Ovdje je kako zacijelo znadete don Julije Hrvat (*Don Giulio Coruatto*) koji radi stanovite sličice za njegovu preuzvišenost, a koje su stvar božanstvena...«¹¹⁵ I ovrem bih prilikom upozorio kako su Klovića nazvali suvremenici: »Julije [*Klović*] Hrvat«.

U svom pismu od 18. ožujka 1567. iz Firenze upućenom Vasariju u Rim Vinko Borghini govori i o Kloviću za nas dosta nejasno, jer se ne vidi na što se Borghinijeve riječi odnose: »*Quanto alla testa di Don Giulio non accade altro, che non essendo cosa sopraeccellente, non farci nulla; et credo facilmente quel che voi dite, che la biacca et la pezetta di leuante, che questo intend'io pel colorito, faccia taluolta parere un uiso un'altra cosa di quel ch egli è. Quando sarete qua, mi potrò piu à mia sodisfazione contentare.*«¹¹⁶

Pismo pada u godinu prije izlaska drugog izdanja Vasarijevih »Života«. Nije isključeno da navedeni tekst stoji u nekoj svezi s Vasarijevim »Životima« (možda se radi o slici Klovićevoj za »Živote«), pogotovu kad je te godine Borghini radio reviziju teksta Vasarijevih

»Života« skupa sa Silvanom Razzijem. U pismu što ga je Vinko Borghini iz Firenze 28. siječnja 1567. uputio Vasariju u Rim riječ je o rukopisu Vasarijevih »Života« što ih je Borghini imao na čitanju i na koji je stavio neke opaske.¹¹⁷

Postoji i jedno Vasarijevo pismo Vinku Borghiniju upućeno 8. ožujka 1567. iz Rima, u kojemu se dosta podrobnije govori o izvjesnom Klovićevu crtežu Krista: »*crtež Krista od don Julija [Klovića] koji sam vidio — il disegno di Don Giulio del Cristo, che lo uisto.*«¹¹⁸

U godini dakle koja neposredno prethodi drugom izdanju »Života« Vasari, boraveći u Rimu gdje i Klović, piše o Klovićevu crtežu i veli da ga je vidio, i to piše jednom revizoru (Borghiniju) svojih »Života«.

Klović u dopisivanju između Vasarija i Franje Medicija

Iste 1567. godine prvi ožujka piše Vasari iz Rima Franji de'Mediciju u Firenzu i govori o Kloviću. Vasari veli da je govorio s Klovićem i posredovao Klovićeve radove za Franju de'Medicija, te pripominje kako su Kloviću ozdravile oči, kako je papa dao Kloviću 50 škuda i svoj blagoslov.¹¹⁹ Iz pisma pisana godine uoči izlaska drugog izdanja njegovih »Života« očito je kako je Vasari bio povezan s Klovićem, s njim saobraćao.

U spomenutom pismu od 1. ožujka 1567. Franji de'Mediciju. Vasari piše kako mu je Klović obećao da će ovog tjedna pisati Franji de'Mediciju. Doista mu je pisao 18. ožujka. Značajno je za prisnost veza između Klovića i Vasarija i to što Klović u pismu Vasarija spominje vrlo familijarno »*Messer Giorgino.*«¹²⁰

U svom pismu od 8. ožujka 1567. upućenom iz Firenze Vasariju u Rim Franjo de'Medici izražava zadovoljstvo s Vasarijevim posredovanjem za nj kod Klovića.¹²¹

Sve u svemu iz uvida u Vasarijevu literarnu ostavštinu, konkretno u njegovu prepisku, utemeljeno je zaključiti da su Klovićeve generalije, što dolaze u Vasarijevim »Životima« 1568, potekle ili od samog Klovića ili su barem od njega autorizirane.

¹¹⁴ Folena, G., *Vincenzo Maria Borghini, Dizionario biografico degli Italiani*, Rim 1970, str. 680—81.

¹¹⁵ Frey, *Der literarische Nachlass*, sv. I, str. 334.

¹¹⁶ Nav. dj., sv. II, str. 323.

¹¹⁷ Nav. dj., str. 292.

¹¹⁸ Nav. dj., str. 315.

¹¹⁹ Nav. dj., str. 298.

¹²⁰ Nav. dj., str. 302.

¹²¹ Nav. dj., str. 308.

VII. ISTRAŽIVANJE O KLOVIĆU U ARHIVU LATERANSKIH REGULARNIH KANONIKA U RIMU

Tragom Klovićeve oporuke

Na istraživanje u arhivu Lateranskih regularnih kanonika kod sv. Petra u okovima u Rimu upućuje Klovićeva oporuka. U svojoj oporuci napisanoj u Rimu 27. prosinca 1577. — makar izvorno stoji 1578. — radi se ipak o 1577, jer su brojenja bila »*a nativitate Domini*«, od Božića a ne od Nove godine — Juraj Julije Klović dušu određuje Bogu, Bogorodici i nebeskom dvoru, a tijelo predaje na ukop crkvi sv. Petra u okovima; istoj crkvi predaje i izvjestan novčani iznos i svoje neke slike.¹²²

S tim u vezi nameću se neka pitanja. Ponajprije što je Klovića tako tijesno vezivalo s crkvom sv. Petra u okovima da je njoj predao svoje tijelo na ukop. Zatim kako je izvršena njegova posljednja volja s obzirom na ukop i s obzirom na slike što ih je ostavio toj crkvi.

Da bih došao do odgovora na ta pitanja, poduzeo sam (u ožujku 1973) istraživanja u arhivu i biblioteci samostana i crkve sv. Petra u okovima. Makar arhiv i biblioteka nisu po sebi dostupni javnosti general Kongregacije lateranskih regularnih kanonika Presvetog Otkupitelja Rt Rev. Anthony Bull, ne samo da mi je dopustio dostup nego mi je bio od pomoći u traženju.

Klović u knjižnici Regularnih kanonika sv. Petra u okovima

U knjižnici se nalaze tri tiskana djela, sva iz pera regularnih kanonika spomenute kongregacije, koja pridonose poznavanju Klovića. Najstarije djelo »*Generalis totius sacri ordinis clericorum canonicorum historia tripartita*« od Gabrijela Pennotta, izdano u Rimu 1623. omogućuje nam da dobijemo sliku o mjestima gdje se Klović kao mladi regularni kanonik nalazio, i o strukturi života regularnih kanonika kojima je Klović jedno vrijeme pripadao.

Dalji, po vremenskom slijedu, tiskani tekst jest poglavlje »*Giulio Clovio di Croazia*« što su ga Prospero Cavalieri i Vincenzo Garofali posvetili Kloviću u svojoj knjizi »*Biblioteca compendiosa degli uomini illustri della Congregazione de'canonici regolari del SS. Salvatore Lateranensi nelle scienze e belle arti*«, izdanoj u Velletriju 1836, na stranicama 14—21.

U arhivu spomenute Kongregacije regularnih kanonika nalaze se dva rukopisna primjerka ovog teksta o Kloviću. Jedan pod signaturom A 1153, drugi pod signaturom A 340. Jednom i drugom odgovara onaj tiska-

ni. Kako se u rukopisu A 1153 nalaze jezični i pravopisni ispravci drugom tintom, a možda i drugom rukom, a u A 340 ti su ispravci provedeni, možemo zaključiti da rukopis A 1153 predstavlja čistopis rukopisa A 340, i da je tiskanje napravljeno prema tekstu rukopisa A 1153. Tekst o Kloviću ukazuje se kao dio većeg rukopisnog zbornika, i onog A 1150—60 i onog A 240.

U zborniku dolazi pravo mnoštvo znamenitih ljudi iz spomenute Kongregacije regularnih kanonika, no u samo tiskano djelo ušao je izbor od desetak ljudi, i među njima Klović. Iz jednog pisma što ga je pisao koautor knjige »*Biblioteca compendiosa degli uomini illustri*«, a što se nalazi u arhivu pod signaturom A 1343, vidljivo je s koliko kritičnosti i mara su autori sabirali građu za knjigu i podatke o ljudima koje opisuju. Iz toga zaključujemo da su i podaci o Kloviću kritički doneseni. Značenje teksta što su ga donijeli o Kloviću u svojoj knjizi nije samo u pregledu života i djela Klovićeve, u čemu su uglavnom prepričali Vasaria, nego i u prijepisu teksta spomen-ploče podignute Kloviću u crkvi sv. Petra u okovima u Rimu, i u upozorenjima gdje se u vrijeme objelodanjanja knjige nalaze neke Klovićeve iluminacije. Tako Cavalieri-Garofali upozoravaju (str. 16, bilješka 2) na to da se u Mlecima u crkvi Presvetog Otkupitelja (SS. Salvatore) nalazi korska knjiga (*un libro corale*) s Klovićevim minijaturama; knjiga je spasena iz požara koji je 1741. bio zadesio crkvu. Generalni opat Bull veli da je spomenuta crkva u Mlecima bila crkva Kongregacije regularnih kanonika (kojoj je jednom pripadao i Klović), no da sada nije više u rukama Kongregacije regularnih kanonika. Cavalieri-Garofali nadalje upozoravaju (str. 18—19, bilj. 5 i 6), kako se u Vatikanskoj knjižnici nalaze životopisi kneževa Guidobalda i Federica d'Urbina s Klovićevim iluminacijama preneseni iz Urbina; nadalje da su navodno brojne Klovićeve minijature, vlasništvo obitelji Farnese, prenesene u Napulj...

Napokon treba spomenuti i monografiju, također regularnog kanonika iste kongregacije kojoj je bio jednom pripadao i Klović, Fouriera Bonnarda »*Don Giulio Clovio miniaturiste (1498—1578)*«, koja je izašla kao drugi svezak niza »*Bibliothèque de Saint-Louis des Français a Rome*« u Rimu i Parizu 1929. Uz dosta razrađenu Klovićevu biografiju i analize i ocjene njegova djela, Bonnardova monografija donosi nekoliko novih podataka o vezama Klovića s redom regularnih kanonika.

Možemo reći da su Regularni kanonici svome nekadašnjem kolegi Jurju Juliju Kloviću podigli tri spomenika, dva literarna i jedan likovan. Literarni spomenik je Klovićeva biografija iz pera Cavalieri-Garofalija i monografija o Kloviću iz pera Bonnardova. Likovan pak spomenik je reljef Klovićeve glave sa spomen-pločom, podignut u crkvi sv. Petra u okovima.

¹²² John Bradley, *Giorgio Giulio Clovio miniaturist*, London 1891, str. 376—377.

Klović u arhivu Regularnih kanonika sv. Petra u okovima

Arhiv Kongregacije lateranskih regularnih kanonika Presvetog Otkupitelja u Rimu (*Archivum pretiosum Congregationis Sanctissimi Salvatoris Canonorum regularium Lateranensium in Urbe*) ima dva sloja. Jedan sloj sadrži dokumente koji se tiču samostana i crkve sv. Petra u okovima u Rimu, a drugi sadrži dokumente koji se tiču ostalih samostana u Rimu i izvan Rima. Za nas su interesantna oba sloja.

Onaj dio arhiva koji se tiče samostana i crkve sv. Petra u okovima zanimljiv je, kako smo već rekli, zbog toga što je Klović crkvi sv. Petra u okovima ostavio svoje tijelo na ukop, a neke svoje slike na ukras. Onaj dio arhiva pak koji se tiče samostana regularnih kanonika vani, zanimljiv je jer sadrži građu o onim samostanima u kojima se Klović kao mladi regularni kanonik kretao. Razmotrit ćemo najprije arhivsku građu koja se odnosi na samostan i crkvu sv. Petra u okovima.

Klović u Kazalu arhiva

Pod signaturom A 948: »*Notae variae historicae*« nalazi se među ostalim i jedan rukopisni indeks rimskog arhiva Regularnih kanonika. Indeks je, po mišljenju generalnog opata Bulla, pisao generalni opat Monsegrati u 18. stoljeću. Pod slovom C — indeks je složen po abecedi — dolazi inventarna oznaka: »*Giulio Clovio P. Inf. 7[2?]*«. U arhivu je dakle postojalo nešto o Kloviću ili čak nešto Klovićevo. Gdje se to danas nalazi? Arhiv ne postoji više tako inventiran kako to iskazuje gornji katalog. Godine 1873. je naime arhiv konfisciran od talijanske vlade; dio arhiva, možda najveći, razložio mi je generalni opat Bull, regularni su kanonici uzeli k sebi i deponirali ga na gomilu koja je istom sada dočekala sređenje. Nije isključeno da se u spomenutom kazalu naznačeno o Kloviću nalazi u onom dijelu samostanskog arhiva koji je oduzet, te se sada nalazi u nekom fondu Državnog arhiva; ili se naznaka odnosi na povelju kard. M. Grimanija izdanu 1536. Kloviću, a koja se čuva u istom arhivu, ili pak na dokumenat o Klovićevoj redovničkoj profesiji.

Klović u Monsegratijevim bilješkama i ispiscima

Klović dolazi također pod signaturom A 955: »*Notae historicae Sancti Petri in vinculis*«. Svežanj sadrži autografske bilješke generalnog opata Monsegrata iz 18. st. U toj, upravo neprohodnoj »*silva rerum*«, već pri kraju dolazi Klović. Tekst o Kloviću predstavlja same ispiske iz Vasarija: »*Le vite de piu eccellenti architetti, pittori e scultori taliani*«, Firenze 1568, zatim iz G. Baglionea: »*Le vite de' pittori...*«, Roma 1642. Postoji međutim još jedan ispisak, koji za razliku od gornjih, ukazuje na jednu nepoznatost s obzirom na Klovića:

»*Marinus Grimanus titularis S. Marcelli S. R. E. [Card.] Presbyter 1536, 24. Augusti Julio Chierico [?] di Croatia Presbyt. Can. Reg. S. Salvatoris familiari suo continuo commensali Ecclesiam S. Bartholomaei Castris Torsiani Diocesis Perusiae Inst [?] R. pag. 432.*«

Prijepis Grimanijeve povelje Kloviću

Kako sam svoja istraživanja u Arhivu regularnih kanonika sv. Petra u okovima morao završiti prije nego što je arhiv do kraja sređen, molio sam generalnog opata Bulla da mi priopći ako pri sređivanju naiđe na kakav dokumenat o Kloviću. A kad sam ga pismom podsjetio na netom spomenuti ispisak Monsegratijev o povelji što ju je kard. Grimani izdao Kloviću, Bull mi je javio da je sređujući pergamene arhiva, kojih ima oko sedam stotina, naišao i na Grimanijevu izdanu Kloviću. Došavši ponovno u Rim, ispitao sam (8. II 1975) povelju.

U arhivu se nalazi omašan svezak koji sadrži povelje u prijepisu a ima signaturu M 1b, i nosi naslov: »*Instrumenta, acta, donationes, et privilegia ad canonicos regulares Sancti Petri ad vincula, et Sancti Laurentii extra muros spectantia. Quae ex pervetustis chartis haeudinis in quibus deperibant, in elegantiore hanc formam redigi, et in duos tomos compilari fecit Gigliucius Romanus MDCLXXXI*«. Prijepis Grimanijeve povelje Kloviću nalazi se na str. 326—328. Uz početak pak samog prijepisa nalazi se slijedeći marginalni pripisak: »*1536. Idibus Augusti. Breve concessionis parochialis Ecclesiae Sancti Bartholomaei Castris Torsiani Dioeceseos Perusinae ad fauorem Georgii alias Iulii clerici Clerouichio*«. Riječ »*Clerouichio*« bila je najprije napisana, kao i u povelji, malim početnim slovom, no onda je istom rukom ispravljena u majuskulu, što pokazuje da je prepisivač 1681. smatrao da je treba razumjeti kao vlastito ime.

Na izvorniku pak same povelje, na poledini, prepisivač je naznačio gdje se nalazi prijepis povelje: »*tom 2, pag. 326. No LXXXII*«. Povelja je u odličnom stanju, brižljivo čuvana, a pečat, zaštićen poklopom, ostao je netaknut.

Opat Bull mi je pokazao kup spisa koji još čekaju sređenje: »*To su profesije redovničkih zavjeta regularnih kanonika. Jedan subrat iz ovog samostana sv. Petra u okovima mi je rekao da je prije tridesetak godina vidio Klovićevo autografno profesiju zavjeta. Ako naiđem na nju ovdje u ovom kupu, obavijestit ću Vas*«. To bi bila dakako krupna stvar, jer su profesije zavjeta sadržavale redovito vlastoručno pisanu izjavu o prihvaćanju redovničkog života, možda s podrobnim osobnim podacima.

Završivši sređivanje redovničkih profesija, kao posljednju dionicu uređenja arhiva, generalni opat Bull mi je javio (pismom od 14. V 1976) da nije naišao na Klovićevo redovničku profesiju, i to vjerojatno zato, što je Klović bio pripadao Kongregaciji Presvetog Otkupitelja a ne Kongregaciji Lateranskoj, a profesije što se čuvaju u arhivu predstavljaju redovničku ispovjest kanonika Lateranske kongregacije. Dvije Kongregacije ona Presvetog Otkupitelja i ona Lateranska su se kasnije združile u jednu. Obrazac redovničke ispovjesti bio je za sve ogranke jednak. Sačuvan je onaj iz 1592, otisnut prema rukopisu iz 1439—71 po kakvom je zacijelo i Klović bio položio redovničke zavjete, a glasi:

Ego Domnus N facio professionem et promitto obedientiam Deo Beatae Mariae, et Beato Augustino et tibi Domno N Priori Generali Canonorum Regularium

Congregationis S. Salvatoris, Ordinis S. Augustini, et successoribus tuis, secundum regulam Beati Augustini, et institutiones canonicorum eiusdem Ordinis, quod ero obediens tibi, tuisque successoribus usque ad mortem.

Da se je dakle i sačuvala Klovićeva redovnička profesija ne bismo iz nje saznali ništa o njegovim biografskim generalijama, jer se ta, kako se iz obrasca profesije vidi, nisu navodila.

Povelja kard. Marina Grimaniya od 24. kolovoza 1536.

Ispisak iz povelje kard. Grimaniya što ga je napravio i unio u građu o Kloviću Monsegrati odnosi se na Manuskrift 665 u Arhivu regularnih lateranskih kanonika.

Pod signaturom M 665 se nalazi povelja kard. Marina Grimaniya. Dimenzije su joj 60,5 x 38 cm. Potpisana je od samog Grimaniya. Proviđena visećim neoštećenim pečatom kard. Grimaniya. Grafija očituje dobru renesansnu ruku s neznatnom gotičkom primjesom. Nadnevak izdanja povelje je *Perugia 24. kolovoza 1536.*

Što se naslovnika tiče, on je označen slijedećim riječima: *»dilecto nobis in Christo Georgio alias Iulio clerico clerouichio de' crouatia presbytero ordinis canonicorum regularium Sancti Augustini professori ac familiarum nostro continuo commensali«.*

Problem koji se u vezi s naslovnikom povelje nameće jest: radi li se tu o Kloviću ili ne. Razlozi koji govore za to da je naslovnik povelje Klović jesu:

1. Ime: Juraj Julije
2. Domovina: Hrvatska
3. Redovnička pripadnost: red regularnih kanonika sv. Augustina.
4. Mjesto: Perugia, u kojoj se, kako od drugdje znamo tada Klović nalazi.¹²³
5. Povezanost s nasloviteljem: u to vrijeme je Klović kod kard. Grimaniya i za nj radi.¹²⁴
6. Vanjski razlozi: Monsegrati, generalni opat renesanske kongregacije u 18. stoljeću ovaj dokument odnosi na Klovića, a prepisivač povelje iz 17. st. smatra, da je riječ *»Clerouichius«* vlastito ime.

Što ne konvergira u spomenutoj povelji ka Kloviću jest oblik prezimena naslovnikova *»clerouichius«*. Ipak valja uočiti da su sva slova Klovićeva latiniziranog prezimena sadržana u ovom obliku. Moguće je da povelja sadrži Klovićevo prezime u punom obliku *»Clerouichius«*, i ono je, jer se radi o službenom dokumentu, tako zapisano, makar u dnevnom govoru dolazilo u skraćeni oblik *»Clovius«*. Moguće je, čak i vjerojatnije, da je po srijedi omaška pisara — *lapsus calami*. Kako riječ koja prethodi prezimenu počinje s *»cl«* — *clerico*, a i Klo-

vićevo prezime počinje s *»Cl«* moguće je da je pisar od prethodne riječi *»clerico«* ponio u prezime *»cler«* tj. *»er«*. Tako da bi, kad se omaška ukloni, prezime naslovnika glasilo *»Clouichius«*, i time odgovaralo onoj vrsti latinizacije hrvatskih prezimena gdje se *-ić* zadržava u *-ic(h)*, a *-ius* znači samo latinski završetak.

Kako su prezimena u povelji pisana velikim slovom, a riječ *»clerouichius«* malim, nije isključeno da ona ipak ne izriče prezime.

Što se pridjevaka tiče uz Klovićevo prezime, iz njih proizlaze lakonski ali zanimljivi podaci o Kloviću. On je ponajprije naznačen kao *»presbyter«*, dakle svećenik. To je, koliko mi je poznato, jedini službeni podatak u izvorima o tome da je Klović bio svećenik.

Klović je nadalje nazvan *»professor«*. Riječ je dvoznačna. Ona može označivati rang u redovništvu; tj. redovnika koji je položio zavjete, i to tzv. vječne, ne tek privremene. Riječ *»professor«* može također značiti ono što ona danas znači, tj. učitelja, profesora. Generalni opat A. Bull, kojeg sam u toj stvari konzultirao smatra skupa s latinistom Frutazom, da se riječ *»professor«* u povelji može uzeti u oba značenja tj. u smislu položenih redovničkih zavjeta (*professio religiosa*) i u smislu učiteljstva. S tim u vezi valja uočiti pravila Reda kojemu je Klović pripadao, u kojima stoji i ova odredba: *»Kako bi svaki razumio ono što čita... smatrali smo vrijednim odrediti, da predstojnici posvete brigu i skrb, kako bi se u pojedinim samostanima odredili učitelji ili pak [izvana] doveli za one kanonike koji ne umiju pisma, da ih ovi poduče gramatiku, govorništvo, logiku i filozofiju, te ostala slobodna umijeća što pretihode svetoj teologiji, pa i samu teologiju i slično a i u kanonskom pravu da im nešto izlože...«.*¹²⁵ Uz ovu načelnu odredbu stoji i ova konkretna: *»Neka se nadstojnici pobrinu za lektore i učitelje, kako je rečeno u samostanima posebno sv. Spasitelja i sv. Antuna u Mlecima, sv. Sebastijana u Mantovi, sv. Marije u Fornoviju«.*¹²⁶

Samostani koji su tu nabrojani upravo su oni u kojima je boravio ili mogao boraviti Klović. Nije li on selio po tim samostanima upravo kao učitelj, profesor? Samostan u Candijani u vrijeme Klovićeva stupanja u Red 1527. primio je iz Sv. Rufina iz Mantove *»živi«* samostan, u kojem su se nalazili također novaci.¹²⁷

Sam pak samostan u Candijani imao je bogatu teološku, povjesnu, muzikološku i filozofsku biblioteku u vrijeme nakon Klovića, no nije isključeno da je to, barem dijelom, bilo u doba kad je Klović tamo boravio.¹²⁸

Budući da su konstitucije reda 1592. posebno brizi poglavara povjerile poduku u samostanima u kojima je Klović boravio, te da se npr. u samostanu u Candi-

¹²⁵ *Regula et Constitutiones Canonicorum regularium Congregationis S. Salvatoris*, Rim 1592, str. 34.

¹²⁶ Nav. dj., str. 5.

¹²⁷ Arhiv Kongregacije Lateranskih regularnih kanonika Presvetoga Otkupitelja u Rimu, A 378: *Numero de' canonici di famiglia di S. Sebastiano* (1461—1768).

¹²⁸ Nav. arhiv, A 376: *S. Sebastiano, inventario degli oggetti di sagrestia e canonica e indici dei libri della biblioteca 1639.*

¹²³ Kukuljević, *Jure Glović*, str. 10—12.

¹²⁴ Nav. mj.

1 Juraj Julije Klović, OPLAKIVANJE, Firenza, Uffizi

jani 1639. u inventarima nalazi zabilježen bogat knjiški fond, smijemo zacijelo zaključiti da je i u Klovićevo vrijeme, pogotovu kad se novicijati još 1527. iz Mantove preselio u Candijanu, postojala u Candijani, a možda i drugdje, samostanska škola, gdje je Klović mogao predavati. Ako je predavao, što je predavao, da li »slobodne umjetnosti« npr. glazbu, ili samu teologiju? Ne znamo. Dakako, postavljaju se i pitanja, gdje je sam Klović dobio teološku formaciju? Možda u jednom od spomenutih samostana.

Kako rečenica povelje u kojoj se navode pridjevici naslovnikovi nema interpunkcija, postoji ambivalentnost u njihovu postavljanju. Interpunkcije se mogu staviti ovako: »*Georgio ... Iulio ... presbytero, ordinis canonicorum regularium ... professori, ac familiari nostro*«. U tom slučaju »*professor*« prvotno izriče religijsku tj. redovničku profesiju ili zavjetovanost u redu, no ne isključuje i učiteljstvo u redu. Ako se interpunkcije pak postave ovako: »*Georgio alias Iulio ... presbytero ordinis canonicorum regularium Sancti Augustini, professori ac familiari nostro, continuo commensali*«, onda se ističe da je Klović svećenik reda regularnih kanonika, a riječ »*professor*« nije u svezi s redom, nego

s Grimanijem: Klović je »*profesor i sustolnik*« Grimanijev. U tom slučaju riječ »*profesor*« bi imala samo učiteljsko značenje. Da li bi smisao tog naslova bio samo taj što je Klović jednom bio učitelj, pa mu je titul ostao, ili bi to značilo da je Klović i kod Grimanija profesor, tj. eventualno na kakvoj katedralnoj školi?

Moguća je i ova interpunkcija: »*Georgio alias Iulio ... presbytero ordinis canonicorum regularium Sancti Augustini professori, ac familiari nostro continuo commensali*«. U tom se slučaju ističe da je Klović svećenik reda regularnih kanonika i to kao profes toga reda.

Najvjerojatnije je doista da riječ »*professor*« znači ovdje svečano zavjetovana redovnika, i to stoga što u povelji nešto niže Grimani kaže »*nos tibi asserenti ordinem canonicorum regularium Sancti Augustini esse professum existere*«.

Navevši svoje naslove kardinala rimske crkve, patrijarha Akvileje i legata Perugie i Umbrije, kardinal Grimani označuje Klovića kao naslovnika, pri čemu naznačuje njegovo ime, zatim narodnost, redovničku pripadnost i najzad osobnu povezanost, nazvavši Klovića svojim ukućaninom i trajnim sustolnikom. Pošto je tako, u kurijalnom stilu povelja, predstavio sebe kao naslovitelja a Klovića kao naslovnika, kard. Grimani ovim riječima iznosi razlog i poticaj za izdavanje povelje:

»*Revnost za vjeru, harna služba odanosti i prisnosti što si je nama i Apostolskoj stolici do sada iskazao, i još je brižljivim nastojanjem ne prestaješ iskazivati, te čestitost života i čudoređa i druge hvalevrijedne zasluge čestitosti i vrlina, u vezi s kojima te kod nas preporuča vjerodostojno svjedočanstvo, navode nas da ti se iskažemo darežljivima glede milosti*«.

Milost pak koju kard. Grimani poveljom udjeljuje Kloviću jest župna crkva sv. Bartolomeja, Castel Rigone, Perugia, sa svojim obvezama i sa svojim prihodima, koji ako sam uspio nečitljivu riječ dobro pročitati iznose četrdeset dukata zлата godišnje. Ta sredstva osigurava kard. Grimani Kloviću, doslovce s ovim obrazloženjem:

»*da bi se mogao prikladno uzdržavati, hoteći ti providjeti pomoću izvjesne potpore i učiniti ti posebnu milost imajući pred očima tvoje zasluge*«.

Značajno je da u formuli kojom Klovića postavlja ravnateljem i posjednikom spomenute crkve kard. Grimani ističe Klovićevo redovničku profesiju tj. zavjete. Moguće je da je po tadanjem pravu time samim što je redovnik imenovan posjednikom i upraviteljem župne crkve, stavljen u stanje svjetovnog svećenika, i izuzet od redovničkog staleža. Danas je to slučaj s biskupima redovnicima. Poznato je iz Vasarijeva životopisa Klovića, da je, današnjim govorom rečeno, kard. Grimani s papinom dozvolom omogućio Kloviću eksklaustraciju — boravak izvan samostana, što još ne znači niti izlazak iz reda ni pripadanje dijecezanskom kleru. Moguće je da je međutim dodjeljivanjem župe Kloviću, kard. Grimani eksklaustriranog redovnika — Klović je kako povelja veli boravio kod Grimanija ali isto tako pove-

lja veli izričito da je Klović zavjetovani redovnik — učinio svjetovnim klerikom, nezavisnim od reda kojemu je prije pripadao. Iz povelje možemo nazreti da je Klović istom 1536. mogao prijeći u stalež svjetovna klerika i prestao biti redovnikom vezanim zavjetima siromaštva, posluha i djevičanstva. No ne protuslovi li tome činjenica da se je Klović dao pokopati u crkvi reda kojem je pripadao, i to, kako bilježi Bonnard, u redovničkom odijelu? Ne protuslovi! I danas, redovnici time što su imenovani biskupima, razriješeni su time samim redovničkim zavjeta, no mogu zadržati i ime i odijelo redovničko. A nešto slično je, čini se, bilo i s Klovićem.

Povelja određuje pojedinosti u vezi s nadarbinom u čiji posjed Klović ulazi, određuje biskupa Perugia generalnog vikara, te Troila de Balionibusa, kanonika crkve sv. Bartolomeja, da uvedu Klovića u posjed spomenute crkve. Na kraju ističe kard. Grimani: »neka se briga za duše nipošto ne zanemari«.

Valjalo bi istraživati i u crkvi i župi sv. Bartolomeja, Castel Rigone, ima li kakvih tragova o Kloviću, nije li on štogod izradio lege suae artis za crkvu koju je dobio u naslov.

Još neki rukopisni kodeksi

Mislim da je na mjestu navesti ovdje i one arhivske materijale koji su svojom nomenklaturom obećavali eventualnu građu u vezi s Klovićem, ali je nisu pružili.

Kodeks »M 385:Chronicon«, koji predstavlja knjigovodstvo primitaka i izdataka, nije nam dao očekivane podatke oko podizanja spomen-ploče Kloviću u crkvi sv. Petra u okovima, niti o dobrima koja su pritekla crkvi i samostanu Klovićevom oporukom, jer obuhvaća godine 1586—1614, dakle razdoblje dosta dugo poslije Klovićeve smrti (+1578) i dosta prije podizanja sadašnje spomen-ploče (1632).

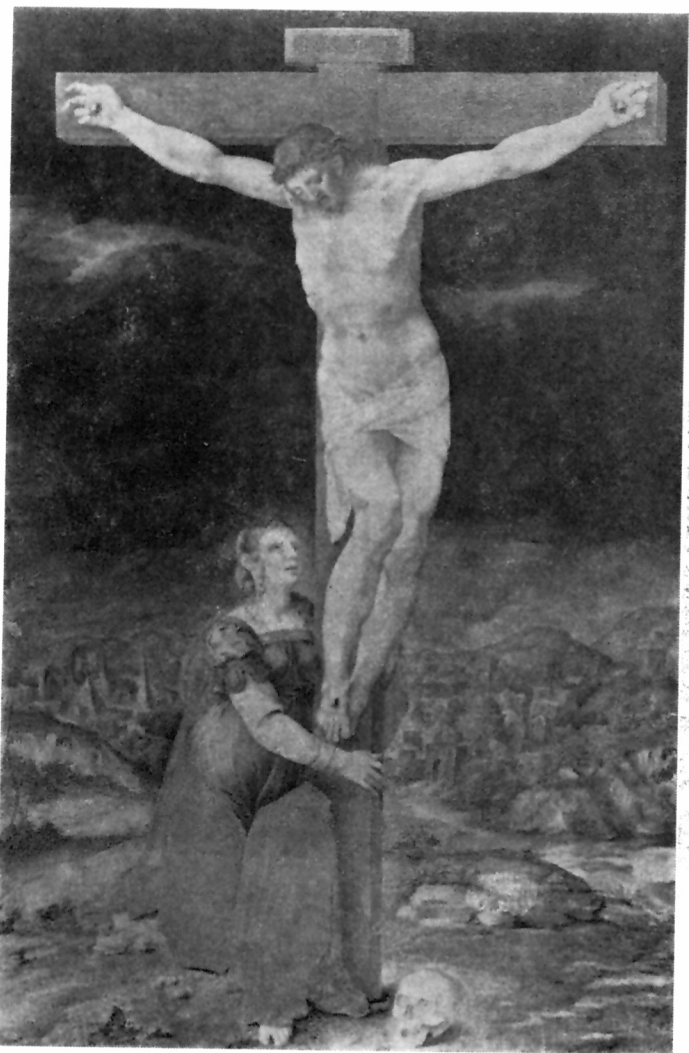
Kodeks »M 286: «Catalogus alphabeticus archivii» nema Cloviusa., a kodeks »M 248: «Miscellanea di varii progetti» kasnijeg je datuma.

Rukopis »A 1521: Spese — Capitolo generale — S. Petrus in vinculis 1634« koji je obećavao eventualne podatke oko podizanja sadašnje spomen-ploče Kloviću u crkvi sv. Petra u okovima 1632, nema tih podataka. Sličnu nadu, s istim ishodom, davali su i rukopisi »A 1792 Diversa documenta XVI saec.«, »A 1135: Descriptio ecclesiae S. Petri in vinculis«, te kodeks »M 488: Relationes et instrumenta S. Petri in viculis XVII saec.«.

Klovićeva nadgrobna spomen-ploča

S obzirom na spomen-ploču postoji nejasnoća, da li je prije ove spomen-ploče podignute 1632. postojala već ploča koja je sadržavala natpis što ga je sam Klović odredio u svojoj oporuci: »HIC JACET DON JULIUS CLOVIUS«, ili su regularni kanonici sa zakašnjenjem podigli ploču, ali zato daleko iznad Klovićevih želja, s reljefnim likom i natpisom punim priznanja. Bonnard drži da je ploča iz 1632. zamijenila ploču podignutu odmah nakon Klovićeve smrti.¹²⁹

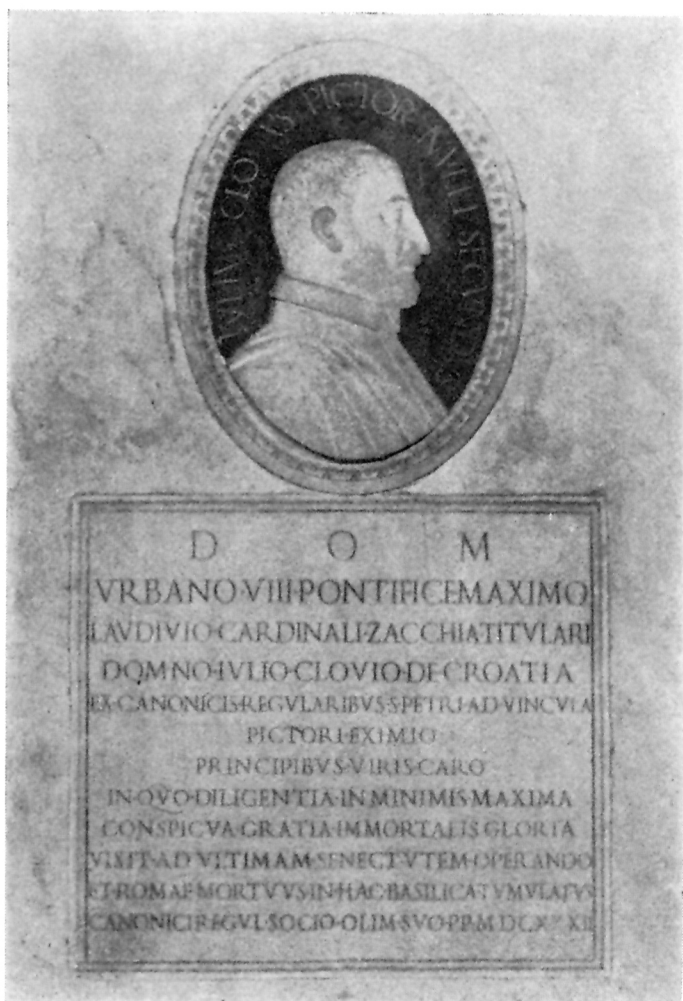
¹²⁹ Fourier Bonnard, *Don Giulio Clovio miniaturiste* (1498—1578), Bibliothèque de Saint - Louis des Français a Rome, Rim—Paris 1929, str. 73.

2 Juraj Julije Klović, RASPEČE S MAGDALENOM, Firenza, Uffizi

Kako je spomen-ploča Kloviću podignuta 1632. u crkvi sv. Petra u okovima, s jedne strane, i kako se nameće pitanje: nisu li oko njena podizanja imali udjela ljudi iz hrvatske kolonije okupljene oko ustanova sv. Jeronima u Rimu, s druge strane ispitao sam Arhiv papinskog hrvatskog zavoda u Rimu, i utvrdio slijedeće. U zapisnicima Zbora sv. Jeronima nema izravnih zapisa o podizanju spomenika Kloviću od strane regularnih kanonika u crkvi sv. Petra u okovima, niti o kakvu sudjelovanju Zbora sv. Jeronima pri tome. To dakako ne znači da takvog sudjelovanja nije bilo. Na prvoj sjednici Zbora sv. Jeronima u 1632. godini (dne 8. veljače) nalazili su se ovi bratimi:

»Monsignore Tonco Vescovo di Bosna Presidente, Nicolo Varicass [Varikaša], Bartolomeo Mracovich, Vittorio d'Allessio, Nicolo Cacich, Giovanni Misericich, Marco Vdoucich, Giacomo Moscardin, Giovanni Battista Passari, Biagio Gilberti [?], Marco Spudeo [Spudić], Giovanni Bosnesio, Giovanni Antonio Pellegrino«. Ovi pripadnici hrvatske rimske kolonije, toliki s izrazitim hrvatskim prezimenima, mogli su imati udjela oko postavljanja spomen-ploče sunarodnjaku Jurju Juliju Kloviću. Posebno je to mogao biti slučaj s predsjednikom

3 NADGROBNI SPOMENIK J. J. KLOVIĆU podignut od strane Regularnih kanonika 1632. godine u bazilici Sv. Petra u okovima u Rimu, desno pored glavnog oltara u blizini Michelangelova groba

Zbora sv. Jeronima Mrnavićem, koji je zapisnik sjednice na kojoj je s navedenima sudjelovao ovako potpisao »Giovanni Tomco Marnauich Vescouo di Bosna«.

Mrnavić je bio u Rimu respektiran kao poznavalac »ilirskih« stvari, i on je velike ljude, koji etnički i povijesno i nisu pripadali ilirskom odnosno hrvatskom krugu smještao gotovo mitski i nekritički u nj. Možda je on imao udjela u tome da se Kloviću podigne doličan spomenik.

S tim u vezi nameće se i jedan problem: nije li tada hrvatsko ime bilo manje poznato a više ilirsko. Upravo zapisnik jedne sjednice Zbora sv. Jeronima u Rimu od 23. lipnja 1632. godine, dakle godine, kad je Kloviću podignuta spomen-ploča na kojoj stoji istaknuto njegovo hrvatsko porijeklo, spominje petoricu Hrvata zapisanih u knjigu svetojeronimskog gostinjsca kojima treba udijeliti milostinju: »In oltre fu ordinato al Signore Marco Spudeo che debbia dare à Luca Raguseo d'elemosina straordinaria gli cinque et altri gli cinque per uno à cinque Crouati li loro nomi sono descritti nel libro dell'Hospedale«. ¹³¹ Prema tome svetojeronimskoj koloniji u Rimu bilo je hrvatsko ime običajno, i nije

isključeno da su pojedinci od njih ili kao skupina imali nekog udjela u podizanju spomen-ploče Kloviću »iz Hrvatske«.

Što se pak kanonika svetojeronimskog kaptola u Rimu tiče, u vrijeme kad se Kloviću podizala sadašnja spomenploča, bili su kanonicima Vinko Mazzola i Franjo Manola. ¹³²

Posebno međutim treba spomenuti i Petra Benešu, Dubrovčanina, visokog funkcionera tajništva pape Urbana VIII. Dakako da su sami regularni kanonici na vlastitu pobudu mogli podići Kloviću spomenik a iz Vasarijevih »Života« saznati da je Klović iz Hrvatske, i to staviti na ploču.

Donosimo tekst spomen-ploče u latinskom izvorniku i u hrvatskom prijevodu.

Iznad Klovićeva lika uklesane su riječi:

IVLIVS CLOVIVS PICTOR NVLLI SECVNDVS

Ispod Klovićeva lika stoji tekst:

D. O. M.
 VRBANO. VIII. PONTIFICE MAXIMO
 LAVDIVIO. CARDINALI. ZACCHIA. TITVLARI
 DOMNO. IVLIO. CLOVIO. DE. CROATIA
 EX. CANONICIS. REGVLARIBVS. S. PETRI. AD.
 VINCVLA
 PICTORI EXIMIO
 PRINCIPIBVS. VIRO. CARO.
 IN. QVO. DILIGENTIA. IN. MINIMIS. MAXIMA
 CONSPICVA. GRATIA. IMMORTALIS GLORIA
 VIXIT. AD. VLTIMAM. SENECTVT. OPERANDO
 ET. ROMAE MORTVVS. IN. HAC. BASILICA
 TVMVLATVS
 CANONICI. REGVL. SOCIO. OLIM. SVO. PP.
 MDCXXXII.

Evo i prijevoda na hrvatski:

JULIJE KLOVIĆ SLIKAR BEZ PREMCA
 [Reljef poprsni Klovićeva lika]
 B[OGU] P[REDOBROMU] V[ELIKOMU]
 ZA VELIKOGA SVEČENIKA URBANA VIII
 ZA NASLOVNIKA KARDINALA LAUDIVIJA ZACCHIJA
 GOSPODINU JULIJU KLOVIĆU IZ HRVATSKE
 REDA REGULARNIH KANONIKA
 SVETOG PETRA U OKOVIMA
 IZVRSNOM SLIKARU
 MUŽU DRAGOM VLADARIMA
 U KOM JE ŽIVJELA NAJVEĆA POMNJA
 U NAJMANJIM STVARIMA
 ISTAKNUTA MILINA I NEUMRLA SLAVA
 RADEĆI DO DUBOKE STAROSTI
 I U RIMU UMRIJE U OVOJ JE BAZILICI POKOPAN
 REGULARNI KANONICI SVOME NEKOĆ DRUGU
 POSTAVIŠE 1632

¹³⁰ Arhiv papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, *Decreti*, sv. 9: a 1622 al 1642, str. 122.

¹³¹ Nav. arhiv, *Decreti*, sv. 9, str. 128.

¹³² Josip Burić, *Kanonici hrvatskog Kaptola sv. Jeronima u Rimu*, sv. 3-4, Rim 1971, str. 106-107.

Grobni spomenik Klovićev sastoji se od medaljona i od natpisne ploče. Medaljon je ovalna oblika, sazdan od tri sloja: od bijelog mramornog okvira koji je prema unutra ornamentiran; od crne mramorne ploče po kojoj su uz rub okvira urezane riječi »IVLIVS CLOVIVS PICTOR NEMINI SECVNDVS«; od profilnog reljefa Klovićeva poprsja u bielom mramoru. Ispod medaljona se nalazi bijela mramorna ploča s grobnim natpisom.

Klovićeva posljednja volja, da ga se ukopa odjenuta u odijelo regularnih kanonika u crkvi sv. Petra u okovima i da mu se na grob stavi natpis, ispunjena je. Uz Klovićevu smrtnu postelju nalazio se, kako bilježi Bonnard, Onofrio Venatio, prior samostana regularnih kanonika sv. Petra u okovima,¹³³ koji je odredio pojedinsti oko Klovićeva ukopa i napravio popis Klovićeve ostavštine; Klović je, dočarava nam Bonnard, pokopan u bijeloj haljini regularnih kanonika, praćen povorkom u bijelo ogrnutih otaca.¹³⁴

Grobnica regularnih kanonika nalazila se u kripti bazilike sv. Petra u okovima, sazdana od niza niša, u koje su polagana bila tjelesa preminulih. Nekako nasred crkve se nalazila nadgrobna ploča, koja je sada stavljena na zid lijevo kraj glavnih vratiju bazilike. Na njoj je trošan natpis:

D. O. M.
CANONICORVM REGVLARIVM
SS
SALVATORIS
CONGREGATIONIS RHAENANAE
CINERES
HIC EXPECTANT
ADVENTVM
GLORIAE MAGNI DEI

Na ploči je izrezana manja ovalna ploča s ušćuvanim, očito novijim natpisom:

ANNO DOMINI
MDCCLI

Godine 1953. počela su iskapanja ispod bazilike sv. Petra u okovima pod vodstvom inž. Gaetana del'Aquile. Na izvođenju radova kao asistent bio je angažiran Otelo Pasquini, s kojim sam razgovarao u vezi s Klovićevim grobom. Pasquini mi je rekao: »Blizu glavnog oltara bila je uz ostale niše koje su bile bez imena i niša s pločom jednog regularnog kanonika na kojoj je bilo upisano ime dotičnoga i podaci. Ja se ne sjećam kako je to ime glasilo. Kostii regularnih kanonika su sve skupljene i stavljene u četiri kovčega i smještene također u kripti ispod desne lađe negdje između prvog i drugog oltara od ulaznih vratiju. Osarij je hermetički zatvoren. Gollini Matthia napisao je knjigu o iskapanjima u kripti sv. Petra u okovima«. Klovićeve se dakle kosti i danas nalaze u crkvi sv. Petra u okovima, samo ne baš na onom mjestu na koje su bile položene.^{134a}

¹³³ Bonnard, *Don Giulio Clovio*, str. 72.

¹³⁴ Nav. dj., str. 17.

^{134a} O iskapanjima oko bazilike sv. Petra u okovima, i istraživanjima u crkvi samoj objavljena su slijedeća dva rada (u njima nije riječ o Klovićevu grobu): Ricerche intorno a S. Pietro in vincoli: I — *L'Esplorazione archeologica dell'area* a cura di A. M. Colini; II — *Le origini della Chiesa* a cura di G. Matthiae, in: *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia*, Serie III, Memorie, volume IX, II, Città del Vaticano 1966.

U potrazi za slikama što ih je Klović ostavio crkvi i sakristiji sv. Petra u okovima

Klović je, kako smo vidjeli, u oporuci s obzirom na samostan i crkvu sv. Petra u okovima odredio ne samo da se tu ukopa njegovo tijelo i podigne mu se grobni natpis nego i da prijeđe u vlasništvo crkve dio njegova novca te izvjesna pokretna dobra koja se sastoje u velikim i malim slikama. Za slike određuje da ih se ne smije otuđiti, već da moraju zauvijek ostati na ukras crkve i sakristije sv. Petra u okovima.¹³⁵ Vidjeli smo da je i kako je ispunjena Klovićeva posljednja volja s obzirom na ukop u crkvi sv. Petra u okovima. Postavlja se pitanje je li i kako je ostvarena njegova posljednja volja s obzirom na slike ostavljene spomenutoj crkvi i sakristiji.

U arhivu nema svemu tome traga. Što se same crkve tiče, G. Matthia, pisac monografije o bazilici sv. Petra u okovima, koja je izašla kao 54. svezak uvaženog niza »*Le chiese di Roma illustrate*«, jednom lakonskom rečenicom dodiruje Klovića, a o slikama koje bi, bilo kao Klovićevo djelo, bilo kao njegovo vlasništvo, pripale bazilici i u njoj se nalazile, nema ni riječi. No autor nabraja slike što se nalaze u apsidi oltara između Klovićeva spomenika i Mihelangelova Mojsija. Nije izvjesno tko je napravio slike. Pripisuju se Guercinu. Kako je upravo neizvjesno tko je napravio te slike, nije isključeno da bi se daljim istraživanjem eventualno moglo doći i do mogućnosti da su one u nekoj vezi s Klovićem.

U svojoj je oporuci Klović izričito uz crkvu imenovao i sakristiju sv. Petra u okovima kao mjesto u koje želi da neotuđivo ostanu njegove slike, velike i male. Generalni opat Bull, kojemu sam iznio ovu indikaciju iz Klovićeve oporuke, uveo me u staru, javnosti nedostupnu sakristiju, koja sada služi kao skladište. Pod bogato islikanim svodovima, vise, dosta visoko, brojne slike. Na starim okvirima slika nalaze se pločice s brojem. Male slike su slika br. 7, koja predstavlja odrubljenu glavu Ivana Krstitelja; slika br. 9, koja prikazuje Bogorodicu s Djetetom; slika br. 10, koja predstavlja Bogorodicu (kopija starijeg originala); slika br. 11 prikazuje, čini se, sv. Barbaru, a slika br. 12 predstavlja prikazanje u hramu, slika br. 15 pak predstavlja Bogorodicu s Djetetom. Oveće su slike, slika br. 14, koja, čini se, predstavlja Mariju Magdalenu; slika br. 16, koja prikazuje Bogorodicu s Djetetom, te nenumerirana slika koja predstavlja sv. Petra Damianija. Velike slike su: slika br. 2 i slika br. 17. Slika br. 17 prikazuje oca kako prima rasipnog sina.

U predvorju pak stare sakristije, koje je pretvoreno u prodavaonicu souvenira, iznad mase štancanih kipića Mihelangelova Mojsija i plastičnih svetaca, sasvim pod svodom nalazi se nekoliko slika, kojima se jedva može pročitati broj na okviru, jer su odveć visoko. Tu je slika br. 4, kojoj ne bih mogao razjasniti sadržaja, slika br. 5 koja predočuje Krista svevladara, te slika br. 6, koja prikazuje anđela kako budi Petra u tamnici,

¹³⁵ Bradley, *The Life of Giulio Clovio*, str. 378.

a djelo je, po riječima generalnog opata Bulla, Domenichinovo, i slika br. 19, koja prikazuje sv. Petra u okovima.

Da li je koja od tih slika od onih koje je ili kao svoje djelo ili kao svoje vlasništvo Klović ostavio za trajan ures crkve i sakristije sv. Petra u okovima, nije izvjesno. Kako su slike nacionalizirane, i numerirane, nije isključeno da se nalaze registrirane i podrobno opisane

u kojem civilnom nadležstvu; možda bi također stari vodiči Rima, iz vremena kad je i sakristija sv. Petra u okovima bila dostupna javnosti, sadržavali indikacije o podrijetlu ovih slika.

Ovime smo, u granicama mogućnosti, ispitali, idući tragom Klovićeve oporuke, koliko je ona, u onome što se odnosi na crkvu i samostan sv. Petra u okovima u Rimu, izvršena.

VIII. ISTRAŽIVANJE U ARHIVSKIM FONDOVIMA ONIH SAMOSTANA REGULARNIH KANONIKA GDJE JE KLOVIĆ JEDNOM KAO REGULARNI KANONIK ŽIVIO

Govoreći o arhivu lateranskih regularnih kanonika Presvetog Otkupitelja u Rimu, koji se nalazi u samostanu uz crkvu sv. Petra u okovima, rekli smo da u njemu lučimo dva sloja: onaj sloj koji se tiče samostana i crkve sv. Petra u okovima, i taj smo sloj upravo ispitali; i sloj koji se odnosi na ostale crkve i *samostane regularnih kanonika u Rimu i izvan Rima*; taj sloj ćemo sada razmotriti, dakako ukoliko se tiče Klovića. Dok nas je na istraživanje onog sloja arhiva koji se tiče samostana i bazilike sv. Petra u okovima upućivala Klovićeva oporuka, na sloj arhiva koji se tiče drugih samostana regularnih kanonika upućuje nas prvi Klovićev životopis, što ga je napisao njegov suvremenik Juraj Vasari. U djelu »*Le vite*« među ostalim, piše kako se Klović zarobljen 1527. od Španjolaca zavjetovao da će, ako se spasi, postati redovnikom.

»Pošto se je — piše Vasari — s Božjom milošću spasio, i otišao u Mantovu, postade redovnikom u samostanu sv. Rufina u redu regularnih kanonika skopetinača; kako mu je bilo obećano da će uz mir, počinak duše, i mirnu raspoloživost da služi Bogu, imati pogodnosti baviti se ponekad kao za zabavu i radom na minijaturi, uze redovničko odijelo, nazvavši se don Julije; a na Novu godinu položi redovničke zavjete. I tako je kroz tri godine bio prilično mirno među tim ocima, seleći se iz jednog u drugi samostan, prema tomu što mu se više sviđalo, kako je rečeno na drugom mjestu, a uvijek je na nečemu radio. U to je vrijeme izradio veliku knjigu za kor sa suptilnim minijaturama... Ne mnogo kasnije dogodilo se da je, seleći se iz jednog samostana u drugi, kako to čine monasi ili fratri [redovnici], slomio nezgodno jednu nogu. Zbog čega, poveden od onih otaca u samostan u Candianu, ondje je ostao neko vrijeme a da nije ozdravio, možda što se s njime loše postupalo, kako to obično biva kako od otaca tako od liječnika. Kad je to dočuo kardinal Grimani, koji ga je veoma ljubio zbog njegove vrline, postigao je kod pape da ga može imati sebi na službu i dati ga liječiti. Skinuvši redovničko odijelo, ozdravivši na nozi, otišao je u Perugiu s kardinalom, koji je ondje bio legat.«¹³⁶

Da bi ovaj naoko nejasan Vasarijev tekst bio jasan nama, kao što je prije četiri stoljeća bio jasan Vasariju, potrebni su neki povijesni uvidi.

Postoji red regularnih kanonika sv. Augustina. Red je sazdan od tzv. kongregacija koje imaju ime jednog

sveca i ime kraja na kojem se prostiru, a imaju eventualno i »nadimak«. Kongregacije su samostalne, a ne međusobno podređene. Ne postoji generalni poglavar koji bi bio nad čitavim redom, nego svaka kongregacija ima svojeg generalnog opata, koji nije podređen nikomu do papi. Kad su, bilo iz kojih razloga, pojedine kongregacije došle u krizu, stapale su se s kojom drugom kongregacijom; stapanje je odraženo i u novom imenu združenih kongregacija, i to redovito tako da je od jedne kongregacije uzet onaj dio naziva koji se odnosi na kraj, a od druge onaj dio koji se odnosi na sveca.

Renenska kongregacija Presvetog Otkupitelja (*Congregatio Sanctissimi Salvatoris ad Rhenum*), zvana po riječici »Reno« što teče kraj Bologne imala je mnogo samostana. Među ostalima samostan te kongregacije bio je Sv. Rufin kraj Mantove, Sveti Sebastijan u Mantovi, Sveti Mihael u Candiani kraj Padove, Sveti Donat Skopetinski (S. Donatus de Scopeto) kraj Firenze, po kojem su tada regularne kanoike renenske kongregacije barem u tim krajevima zvali skopetincima. Renenskoj su kongregaciji pripadali i samostani sv. Lovre izvan zidova i sv. Petra u okovima u Rimu.¹³⁷ Godine 1823. združile su se renenska kongregacija regularnih kanonika s lateranskom kongregacijom regularnih kanonika, s time da je združena kongregacija dobila od renenske svetački dio imena »Kongregacija Presv. Otkupitelja« a od lateranske pokrajinski »Lateranensis«, pa se zove *Kongregacija lateranskih regularnih kanonika Presvetog Otkupitelja*.

Klović je stupio u red regularnih kanonika sv. Augustina, i to u renensku kongregaciju. Članovi te kongregacije su u onom kraju zvali skopetinci. Ne radi se dakle o dva reda ili dvije kongregacije istog reda, o skopetincima, u koje je Klović stupio nekoć, i o regularnim kanonicima sv. Petra u okovima, kod kojih se dao sahraniti.

Arhivski fond sv. Rufina kraj Mantove i sv. Sebastijana u Mantovi

Kako je Klović nekoliko godina proveo u samostanima renenske kongregacije regularnih kanonika u Mantovi, u Candiani, i u drugim, od Vasarija neimenovanim samostanima, za nas je interesantno, da li se mogu gdje naći arhivi spomenutih samostana. Niti Sv. Rufin kraj Mantove, niti Sv. Sebastijan u Mantovi, niti Sv. Mihael u Candiani nisu više u rukama regularnih kanonika. Arhivi spomenutih samostana dopremljeni su u sjedište združene renenske i lateranske kongregacije, koje se nalazi u samostanu sv. Petra u okovima u Rimu.

Arhivski fond samostana sv. Rufina kraj Mantove je vrlo oskudan i ne sadrži niti jednog dokumenta relevantna za razdoblje kad je Klović bio stupio u taj samostan. Treba imati pred očima da su se skoro nakon što je Klović u Sv. Rufinu stupio u red, regularni kanonici iz Sv. Rufina kraj Mantove preselili u Sv. Sebastijan u Mantovu.

U arhivskom fondu Sv. Sebastijana nema doduše nigdje izričita spomena o Kloviću, no postoji nekoliko zapisa koji neizravno mogu biti zanimljivi za izučavanje Klovića.

Iz dokumenta »A 378: Numero de canonici di famiglia di S. Sebastiano (1461—1768« nalazimo i zapis o broju regularnih kanonika 1526. godine u Sv. Rufinu. Posljednja je to čitava godina prebivanja regularnih kanonika u Sv. Rufinu. Tijekom 1527. oni će se naime preseliti u Sv. Sebastijan. U vrijeme, dakle, kad je Klović stupio u Sv. Rufin, bilo je u njemu 18 svećenika, 3 konversa (braća laici) i dva novaka.

Svežanj dokumenata »A 376: S. Sebastiano, inventario degli oggetti di sagrestia e canonica e indici dei libri della biblioteca 1639«, kako god iskazuje predmetno stanje Sv. Sebastiana čitavo stoljeće nakon što je Klović u njemu boravio, donosi neke pojedinosti koje ne moraju biti bez veze s Klovićem. U inventaru se naime navode neke minijature, tako: »Vn quadro mezzano[?] miniato« (f. 7); »Quattro quadri di Paesi miniati con cornici« (f. 13). Po sebi nije isključeno da je koja od navedenih minijatura djelo Klovića, koji je u Sv. Sebastijanu proveo prvo vrijeme svog redovničkog života. Popis knjiga što ih je posjedovala biblioteka Sv. Sebastijana, pokazuje bogat fond filozofske, teološke, povijesne i muzikološke literature.

Arhivski fond Sv. Mihaela u Candijani

Arhivski fond samostana sv. Mihaela u Candijani minimalan je. Dokument »A 138: Attestatio di buona condotta dei canonici di Candiana 1690«, kako god je kasnijeg datuma od onog kad je Klović boravio u candijanskom samostanu, ipak pruža stanovitu predodžbu o samostanskom životu. Ima li se pred očima da se oblici

života u samostanima ne mijenjaju svakog stoljeća, možemo iz spomenutog dokumenta nazreti kako se u Candijani živjelo u Klovićevo vrijeme. Kandijanski kanonici su pjevali službu Božju, čitali tihe mise, propovijedali u svojoj crkvi, pohađali bolesne, crkva im je po uređenosti bila bez premca u čitavom onom kraju; tu je bio novicij, tu su bili profesori.

Dokumenat »A 140: Rivendicazione dei diritti che la Congregazione possiede sui beni della soppressa canonica di S. Michaele 1786—87« obećavao je eventualno kakav inventar imovine iz kojeg bi se možda dalo razabrati da li su se u njoj nalazile i kakve vrijednosti Klovićeve kista. No takvog inventara tamo nema.

Iz samostana u Candijani poveo je Klovića k sebi u Perugiu kard. Grimani. U kodeksu »M 244: Raccolta di diversi manoscritti« nalazi se i obiman elaborat »Degli accidenti da Città di Perugia e della Guerra del Sale principiando dall'Anno 1535 fino all'anno 1542«. U elaboratu se često spominju kardinali Grimani i Farnese, obojica Klovićevi pokrovitelji. Elaborat bi mogao pružiti zanimljive podatke o prilikama u kojima se našao Klović došavši u Perugiu kardinalu Grimaniju.

Naveo bih još nekoliko dokumenata iz arhiva lateranskih regularnih kanonika Presvetog Otkupitelja u Rimu koji nisu svrstani po samostanima, već predstavljaju neke vrste »Miscellaneae«, a obećavaju, barem svojom nomenklaturom, eventualne materijale u vezi s Klovićem. Svežanj »A 679: Memorie diverse e altre carte antiche d'archivio« počinje s 1578. godinom, dakle godinom Klovićeve smrti, no ne sadrži ništa o Kloviću. Isti je slučaj i sa svežnjom »A 2002: Scripta de historia Canonorum regularium in genere XVI saec et 1650«. U kodeksu »M 398: Inventario dell'Abbate Monsegrati (1764)«, a Monsegrati je bio generalni opat renesanske kongregacije, navode se slike kao npr. Guido Reni, Raffaello, Domenichino, Rubens, Tiziano... Kloviću ni spomena.

Neka usput bude spomenut i omašan kodeks koji govori o eventualnom našem drugom zemljaku Sikstu V. Kodeks »M 254: Relazione della nascita, vita e morte del Pontefice Sisto V è di tutto che gl'occorse nel Suo Pontificato«; folijant formata, broji 136 folija, uvezan u pergamenu, nema naznake autora, nosi međutim na kraju godinu »L'anno di Nostra Salute 1768« (f. 136).

IX. KLOVIĆ I SANTA MARIA DELLA CONSOLAZIONE

U svojoj je oporuci Juraj Julije Klović »ostavio crkvi Blažene Djevice Marije od utjehe (Ecclesiae Beatae Mariae consolationis de Urbe) u Rimu jedan mali oficij Blažene Marije drevan, dijelom urešen minijaturama za koji [Klović] kaže da ga ima kod sebe«. ¹³⁹ S tim u vezi postavljaju se tri međusobno povezana pitanja: ponajprije kakav je to stari oficij, zatim zašto ga Klović ostavlja baš crkvi svete Marije od utjehe i napokon nalazi li se on danas u toj crkvi.

Što se tiče pitanja o kakvom se oficiju radi iz oskudna zapisa u Klovićevoj oporuci dade se nazreti da se

¹³⁶ Vasari, *Le vite*, Firenze 1568, str. 849—850.

O korskoj knjizi što je spominje Vasari vidi Cionini Visani, *Un itinerario*, str. 123.

¹³⁷ G. Pennotto, *Generalis totius sacri ordinis clericorum canonicorum historia tripartita*, Rim 1623, str. 471—72.

¹³⁸ Bradley, *The life of Clovio*, str. 377.

¹³⁹ Vittorio d'Aceva Paroldi, *Santa Maria della Consolazione — nel quinto centenario*, L'Osservatore Romano od 9. X 1970.

radi o starom primjerku, očito raritetu. Dijelom izvedene minijature u njemu ne moraju biti Klovićeve, no mogu biti.

Sadašnji ravnatelj crkve *Santa Maria della Consolazione* pater Vittorio d'Aceva Paroldi, koji je o nedavnoj petstogodišnjici spomenute crkve o njoj pisao,¹³⁹ rekao mi je da se uz crkvu sv. Marije od utjehe ne nalaze nikakve arhivske, rukopisne ili knjiške starine. Crkva je zapravo bolnička crkva — u bolnici »La Consolazione« posluživao je i Ignacije Lojola, tu je dobio smrtnosnu zarazu poslužujući Alojzije Gonzaga — no bolnica ne postoji; zgrada je prodana karabinjerima, a sama bolnica prenesena i stopljena u jedno novo tijelo »Pio Istituto Santo Spirito Ospedali riuniti«. Tamo bi se po riječima ravnateljstvom, možda, nalazio Klovićev oficij ostavljen oporučno bolničkoj crkvi sv. Marije od utjehe, a moguće je da je ostao u samoj crkvi i zagubio se.

Dostup u arhiv »Pio Istituto Santo Spirito Ospedali riuniti« nije mi bio omogućen zbog odsutnosti verziranog arhivara, no zato mi je bilo omogućeno istraživanje u fondu rukopisa »Biblioteca Lancisiana«, koja predstavlja biblioteku Medicinske akademije vezane uz spo-

menutu bolničku ustanovu. Prof. Angelo Palma pretražio je sa mnom kataloge rukopisa, no nisam našao što sam tražio. Postoji još mogućnost da se *Oficij* nalazi ipak negdje u arhivu Pio Istituto Santo Spirito ili pak u kojem fondu Državnog arhiva. Ili je pak identičan s *Oficijem Bogorodice*, napisanim od Bartolomeja Savita, koji se čuva u British Museumu Ms. 20927.¹⁴⁰

Preostaje nam još da pokušamo odgovoriti na pitanje zašto je Klović drevni oficij ostavio baš crkvi svete Marije od utjehe. Tome bi mogla biti dva razloga. Prvi taj što je moguće da je Klović bio član Družbe sv. Marije od milosti i utjehe (*la Compagnia delle Grazie e della Consolazione*), čiji su članovi bili često upravo umjetnici pa i patriciji.¹⁴¹ Drugi razlog tome zašto je Klović oporučno ostavio oficij sv. Mariji od utjehe može biti to što se je on eventualno liječio u bolnici »La Consolazione«. Ta je bolnica, treba uočiti, posve blizu palače Farnese gdje je Klović godinama živio. Možda dakle kao član Družbe vezane uz crkvu i bolnicu »La Consolazione« i eventualno i kao bolesnik te bolnice Klović je iz solidarnosti prema Družbi i harnosti prema bolnici ostavio bolničkoj crkvi sv. Marije od utjehe drevni oficij.

X. ISTRAŽIVANJE O KLOVIĆU U VATIKANSKOM TAJNOM ARHIVU

Budući da je Juraj Julije Klović bio prisno povezan s obitelji Farnese, nameće se pitanje ne nalazi li se u arhivu crkvenih odličnika te obitelji, dvaju Aleksandara Farnese, od kojih je jedan kardinal, a drugi papa Pavao III, neki dokument u vezi Klovića. Koliko mi je poznato nitko nije poduzimao istraživanja u tom pravcu.

Dvije ostavštine crkvenih funkcionara iz obitelji Farnese nalaze se danas u Vatikanskom tajnom arhivu. To su »*Carte Farnesiane*« u 21. svesku i »*Registri pisama*« kard. Farnesea u dva sveska.

»*Carte Farnesiane*« sadrže primljena i odasлана pisma Aleksandra Farnesea, mnogobrojne elaborate i predstave, izvještaje i teološka promatranja. Za 19 svezaka je napravljen dosta detaljan rukopisni indeks, koji sam ispitaо, a za sveske 20 i 21 nema kazala, pa sam same sveske istražio. »*Carte Farnesiane*« tiču se 16. stoljeća. Pismima i dopunjenjima koja se tu nalaze dominiraju dvije preokupacije: na jednoj strani reformacija (protestantizam) i protureformacija (tridentski sabor), na drugoj strani turska opasnost. Više privatna pisma dolaze u svescima 17, 18, 19. i 20.

Sv. 20. sadrži dosta pisama kard. Aleksandra Farnesea na raznim jezicima: latinskom, talijanskom, francuskom, njemačkom.

Od pisama osoba koje se tiču Klovića u arhivu se nalazi pismo kard. Marina Grimaniya kardinalu Farneseu od 5. lipnja 1543. iz Pariza (sv. 11, f. 164—265; 273—276), te jedno pismo iz Rima kard. Grimaniyu od 24. siječnja

1545. (sv. 8, f. 140). Što se regularnih kanonika tiče, u arhivu se nalaze pisma nekog don Jeronima. Klovića međutim nema.

A što se u prepisci, koliko sam to kroz kazala devetnaest svezaka i kroz listanje sveska dvadesetog i dvadeset i prvog mogao utvrditi, ne spominje Klovića, duge se zacielo tome što umjetnost uopće u farneseovskoj prepisci 16. stoljeća ima malo mjesta. A ima ga malo zato što »*inter arma silent Musae*«, a »*arma*« tog doba bila je reformacija sa svojim spletom i turska naježda sa svojim sindromom.

U »*Fondo Pio*«, koji sadrži blizu šest stotina vrijednih kodeksa iz 16. i 17. stoljeća, nalaze se i registri pisama kardinala Farnesea, i to u sv. 56. i sv. 57.

U sv. 56, koji sadrži primljena i odasлана pisma kard. Farnesea iz godina 1539—40. poglavito, nema Klovića ni kao dopisnika ni kao naslovnika. Neka bude usput spomenuto da se međutim tamo nalaze »*Auisi di Ragusa die 15 febraro 1540*« gdje Dubrovačka Republika izvješćuje o Turcima i Mlečanima (sv. 56, f. 319—320).

Sv. 57, koji sadrži pisma kard. Farnesea od 1542—43 i 1546—49, upućena raznim uglednicima, ali i običnijim ljudima, ne sadrži pisma Juliju Kloviću. Češće dolazi neki Signor Giulio, no to nije Klović već Orsino (f. 130).

Kako i negativan rezultat istraživanja postaje pozitivnim prilogom kad ga se evidentira, istraživanje u fondovima Vatikanskog arhiva, unatoč tome što nije dalo dokumenata o Kloviću, jest stanovit rezultat, jer se znade da tamo gdje se očekuje da ima građe o Kloviću te građe nema.

¹⁴⁰ Cionani Visani, *Un itinerario*, str. 125 + bilj. 43 na str. 142.

¹⁴¹ Pietro Pericoli, *L'ospedale di S. Maria della consolazione di Roma dalle sue origini ai giorni nostri*, Imola 1879, str. 59—60.

4
 Giulio desidero che la sua donna Jeronima moglie
 dell'ambasciatore della Filippo venga copiaciuta da un
 quadretto colorito di vna mano et lo desidero da ma-
 niera che sia ne l'auocciua di un non uilascarsi
 dar questa briga, che gli e bene piu che uolentieri
 onde uorrei che andate a uenire a Caprarola
 la sua uolera procurate di radessarla coquel'opera
 et quella imobilia che uiparera di poterlo promet-
 tere facendo conto inuocata e caprarola la borse
 uia propria l'escortatione sua
 Agosto 1570

4 PISMO KARDINALA A. FARNESEA od 8. kolovoza 1570.
godine iz Caprarole J. J. Kloviću

Pismo kard. A. Farnesea od 8 kolovoza 1570. iz Caprarole upućeno Kloviću

Prof. Šime Jurić mi je ljubazno dao fotokopiju pisma upućena 8. kolovoza 1570. iz Caprarole Kloviću. Ne našavši da je pismo objavljeno ovdje ga priopćujem. Pismo se nalazi u *Archivio di Stato* u Parmi pod signaturom 33. *Misc Busta* 22. Bez paginacije. Sastoji se od teksta samog pisma, koji obuhvaća pola stranice i od naznake naslovnika pisma. Tu stoji: »Caprarola A Don Giulio miniatore VIII li Agosto«. Odatle je očito da je naslovnik pisma Juraj Julije Klović. Caprarola je mjesto odakle je pismo poslano. Nigdje nema naznake kamo je poslano. Vjerojatno je poslano u Rim, jer se te godine — da li čitave nije doduše izvjesno — Klović nalazio u Rimu.¹⁴² Ime potpisnika pisma je ili oštećeno ili kod snimanja naborom papira skriveno. No iz onog

¹⁴² Kukuljević, *Jure Klović*, str. 75.

što je ostalo vidljivo i iz čitava konteksta nedvojbeno se može zaključiti da se radi o kardinalu Alessandru Farneseu. Ostalo je naime »Car« [dinalis]. Imperativni ton kojim je pismo pisano (dva puta dolazi odlučni »desidero«), kao i završetak pisma pokazuje da se radi o »gospodaru« Klovićevu, a taj je tada bio Farnese. Mjesto pak iz kojeg je pismo poslano jest jedna od rezidencija kard. Farnesea, Caprarola. Kad se k tome uzme u obzir da je pismo pisano odatle usred ljeta vrlo je vjerojatno da se kardinal nije tada nalazio u žezi Rima već radije u odmaralištu u Capraroli. Pismo je, očito, Farneseov autografní koncept, ispravljan autorovom rukom, prema kojemu je zacijelo pisar napravio čistopis za naslovnika.

Kard. Farnese u pismu izražava Kloviću želju da svojom rukom napravi malu sliku za gospođu Jeronimu, ženu ambasadora kralja Filipa; Farnese veli dalje da bi, kad bi imao više od jedne [takve] slike, darovao dotičnoj gospođi svoju sliku i ne bi Kloviću zadavao tu brigu; ostavlja Kloviću da napravi sliku prema svojim vremenskim mogućnostima no neka vodi računa o tome da radeći tu sliku kao da radi osobno za kardinala.

Farneseovo naglašavanje da Klović sam svojom rukom izradi sliku daje naslutiti da je Klović mogao imati »učenike« ili »radionicu« koja je pod njegovim vodstvom izrađivala minijature. U ovom slučaju je kardinal želio da slika bude vlastito Klovićevo djelo.

Kakogod bilo s ishodom kardinalove narudžbe, Klović je doskora dao Farneseu priliku da mu se oduži. Naime 16. studenoga iste 1670. g. Klović će zamoliti svog gospodara i mecenu kard. Farnesea da na neko vrijeme dađe u palači Farnese sobu jednom Grku, koji je po njegovu sudu rijetko nadaren slikar. Bio je to El Greco.¹⁴³ A El Greco će se odužiti svojem pokrovitelju i učitelju što će napraviti njegov portret i naslikati ga u skupini svojih četiriju učitelja Tizijana, Raffaela i Michelangela.

¹⁴³ Nav. mj

PRILOZI

Prilog I

Povelja Kard. Marina Grimanija izdana 24. kolovoza 1536. u Perugi Jurju Juliju Kloviću

MARINVS GRIMANVS

TITVLI Sancti Marcelli Sanctae Romanae Ecclesiae Presbyter Cardinalis Patriarcha Aquileiensis Perusiae Vmbriaeque de latere 'legatus Dilecto nobis in Christo Georgio alias Iulio clerico clerouichio de'crouatia Presbytero ordinis canonicorum regularium Sancti Augustini professori ac familiari nostro continuo / commensali salutem in domino sempiternam: Religionis zelus gra-
taque deuotionis et familiaritatis obsequia quae nobis et Apostolicae Sedi hactenus impendisti, Et adhuc sollicitis studijs impendere non desistis, necnon uitae ac morum honestas aliaque laudabilia probitatis et uirtutum merita, super quibus / apud nos fide digno commendaris testimonio nos inducunt, ut tibi reddamur ad gratiam liberales. Cum sicut accepimus Parochialis Ecclesia Sancti Bartholomaei castri Torsiani Perusinae diocesis, quam quondam Ioannes Maria de'Signorellis ipsius ecclesiae rector dum uiueret, ET POSSESSOR / et successiue' Ascanius de'Realtis de'Lanciani respectiue' obtinebat per obitum eiusdem Ioannis Mariae, qui extra Romanam Curiam diem clausit extremum seu per contractum matrimonij ipsius Ascanij uacauerit et uacet ad praesens, nos tibi asserenti ordinem canonicorum regularium Sancti Augustini expresse professum existere', ut commodius sustentari ualeas, de alicuius subuentionis auxilio prouidere' ac meritorum tuorum intuitu specialem gratiam facere' uolentes teque a quibusuis excommunicationis, suspensionis, et interdicti alijsque ecclesiasticis sententijs censuris et paenis a iure' uel ob / homine' quauis occasione uel causa latis, si quibus quomodolibet innodatus existis ad effectum praesentium duntaxat consequendum harum serie absoluentes et absolutum fore' censentes, Ecclesiam praedictam cuius fructus, redditus et prouentus quadraginta [?] ducatorum auri de' camera secundum com / munem estimationem, ualorem annum, ut asseris non excedunt siue'praemisso siue alio quouismodo, aut ex alterius cuiuscunque persona seu per liberam resignationem dicti Ioannis Mariae' aut Ascanij seu cuiusuis alterius de'illa extra dictam curiam, etiam coram Notario publico et testi / bus sponte factam, aut constitutionis felicitis recordationis Ioannis Papae Vigesima Secundi, quae incipit execrabilis, uel assecutionem alterius beneficij quauis autoritate' collati, etiam si tanto tempore' uacauerit, quod eius collatio iuxta Lateranensis statuta concilij ad Sedem eandem legitime de / uoluta existat, et super ea inter aliquos lis cuius statum praesentibus haberi uolumus pro expresso pendeat indecisa, dummodo tempore' datae praesentium

non sit in ea alicui specialiter ius quaesitum cum omnibus iuribus et pertinentibus suis tibi per te quoaduixeris tenendam, regendam et gubernandam. Ita quod / liceat tibi debitis et consuetis ipsius ecclesiae supportatis oneribus de' residuis redditibus et prouentibus disponere' et ordinare, sicuti illam in titulum pro tempore obtinentes de' illis disponere' et ordinare' potuerunt seu etiam debuerunt, alienatione' tamen quoruncunque bonorum immobilium et precioso- / rum mobilium eiusdem ecclesiae tibi penitus interdicta autoritate' apostolica, qua ex munere' legationis nostrae huiusmodi fungimur in hac parte commendamus, nos nunc tecum et ecclesiam praedictam simpliciter uel ex causa permutationis quotiens tibi placuerit dimittere', et commendae huiusmodi / cedere', et loco dimissi aliud simile' uel dissimile' beneficium ecclesiasticum similiter recipere' et in eandem commendam etiam quoaduixeris retinere' libere' et licite' ualeas autoritate' nostra' praedicta tenore' praesentium de' specialis dono gratiae' dispensamus. Quocirca Venerabilibus uiris Reuerendo / in Christo dei gratia Domini Episcopi Perusini in spiritualibus Vicario generali, et Troilo de Balionibus eiusdem ecclesiae canonico per haec scripta mandamus, quatenus ipsi aut unus ipsorum per se' uel per alium seu alios te uel procuratorem tuum nomine' tuo in corporalem possessionem Parochialis ecclesiae praedictae iuriumque et pertinentium praedictorum inducant eadem autoritate' nostra' et defendant inductum amoto exinde' quolibet illicito detentore', facientes tibi de' ipsius parochialis ecclesiae' fructibus, redditibus et prouentibus integre' responderi contradictores per censuras ecclesiasticas / appellatione' postposita comsecundo, non obstantibus felicitis recordationis Bonifatij Papae octauae, et alijs constitutionibus et ordinationibus apostolicis, ac dicti ordinis iuramento, confirmatione' apostolica, uel quauis firmitate' alia roboratis statutis et consuetudinibus contrarijs quibuscunque, aut / si aliqui super prouisionibus seu commendis sibi faciendis de' huiusmodi uel alijs beneficijs ecclesiasticis in illis partibus generales dictae sedis uel legatorum eius literas impetrarint, etiam si per eas ad inhibitionem, reservationem et decretum, uel alias quomodolibet sit processum, quibus omnibus / te' in assecutione' dictae Parochialis Ecclesiae uolumus anteferri. Sed nullum per hoc eis quoad assecutionem beneficiorum aliorum praeiudicium generat, Seu si Reuerendo Dei gratia Episcopo Perusino, uel quibusuis alijs communiter uel diuisim ab eadem sit sede' indultum, quod ad re' / ceptionem uel prouisionem alicuius minime' teneatur, et ad id compelli non possint, quodque de' huiusmodi uel alijs beneficijs ecclesiasticis ad eorum collationem, prouisionem, praesentationem, seu quauis aliam dispositionem coniunctim uel separatim spectantibus nulli ualeat pro / uideri seu commenda fieri per literas apostolicas non facientes plenam et expressam ac de' uerbo ad uerbum de' indulto huiusmodi mentionem, et quali-

bet alia dictae sedis indulgentia generali uel speciali cuiuscunque tenoris existat, per quam praesentibus non expressam uel totaliter non insertam / effectus huiusmodi gratiae impediri ualeat quomodolibet uel differri, et de qua cuiusque toto tenore habenda sit in nostris literis mentio specialis. Prouiso quoque propter huiusmodi commendam dictae parochialis ecclesiae, seu aliud beneficium ecclesiasticum illius loco per te' pro tempore obti / nendum debitis non fraudatur obsequijs, et animarum cura in ea nullatenus negligatur. Sed eius congrue supportentur onera antedicta. Nos enim irritum decernimus et inane prout est quicquid secus forsitan super his hactenus attentatum est, aut in futurum per quoscunque / nobis inferiores scienter uel ignoranter contigerit attentari.

IN Quorum fidem praesentes manu nostra subscriptas fieri, et per cancellarium nostrum infrascriptum subscribi, sigillique nostri iussimus et fecimus appensione' communiri. DATVM Perusiae' in aedibus nostrae / solitae' residentiae IDIBVS Augusti. ANNO A Natiuitate Domini Millesimo, Quingentesimo, Trigesimo, Sexto. Pontificatus Sanctissimi domni nostri domini Pauli diuina prouidentia papae' tertij. Anno Tertio: Marinus Cardinalis Legatus [vlastoručno]

*Io. Amedeus Lambertus
Canonicus [vlastoručno]*

Na pergamenu obješen velik pečat s grbom, likovima i utisnutim imenom i naslovom kard. M. Grimanija, sa zaštitnim poklopcem.

Arhiv Kongregacije Lateranskih regularnih kanonika Presvetog Otkupitelja u Rimu — Archivum pretiosum Congregationis Sanctissimi Salvatoris Canonice regularium Lateranensium in Urbe, M. 665.

PRILOG II

Pismo kard. A. Farnesea od 8. kolovoza 1570. iz Caprarole J. J. Kloviću.

Amb.^{17c}

A Don Giulio miniatore

R.^{do} D^a. Giulio io desidero che la sig. ra D.^b Geronima moglie / dell' Ambasciatore del Re filippo uenga compiaciuta dun^c / quadretto colorito di Vra mano et lo desidero di ma- / niera che se io ne hauessi piu d'uno non ui lassarei / dare questa briga, che gliela donarei piu che uolentieri / onde uorei che andassi ^d a trouare S.^e Ecc.^a et^f in / la sua uolonta procuraste di sodisfarla con quel tempo / et con quella comodita che ui parera di poterle promet- / tere facendo conto in questo caso ^g die seruire la persona / nostra propria. Con seruationi Card. ^h Farnese ⁱ Capr.^{1a} a VIII d' / Agosto 1570.

Caprarola

A Don Giulio miniatore VIII li Agosto

[Kritički aparat]

- a. Mjesto prekriženog don.
- b. Mjesto prekriženog dona.
- c. Tj. d'un.
- d. Ispravljeno od *andassino*.
- e. Ispravljeno od *su*.
- f. Nečitljiv umetak, možda *li*.
- g. Nečitljivo zbog oštećenja ili necjelovitosti fotokopije, možda *cosa* ili *caso*.
- h. Zacijelo *Card*. Loše snimljeno.
- i. Vjerojatno zbog lošeg snimanja zakriveno: *Farnese* ili *Alessandro*.
- j. Na drugoj strani ili listu.

Summary

JURAJ JULIJE KLOVIĆ HRVAT — GEORGIUS IULIUS CLOVIUS CROATA

(1498—1578)

In spite of a voluminous bibliography on Juraj Julije Klović (1498—1578), there are nevertheless periods in his life which cannot be accounted for, contacts that have not been explored, and archival holdings not yet looked into. The aim of the present essay is to fill up this gap in part.

There is first the problem of **what the Croatian name of Georgius Iulius Clovius was**. As there is no signature by his own hand nor a contemporaneous written record of his surname in a Croatian variant, there have been a series of attempts to reconstruct from the Latin and Italian variants (Clovius, Clovio) the Croatian form of Klović's surname. Upon which in Klović's own native country was sought a name that might be most closely related to Klović's. Thus for the Croatian form of Clovius's surname the once or presently existing names in Klović's native country were suggested: Glović, Gobić, Kovičić, Klarić. The Croatian surname Klović is not to be found in the written records of the time in Klović's native country. As Klović's sur-

name occurs in his time also in the forms of Glovis and Glavis, this essay raises the query whether Klović's surname in Croatian could have signified something that in its root concealed the meaning of «key», so that it was actually first translated into Latin as Clavis, which then, on account of the Italian euphony, passed into Clovio, which is possibly corroborated by Klović's cryptogram in Missal I. de Topusko. Or it may be that the ending of the surname in *-is*, which is foreign to latinized Croatian surnames, is actually a Greek or Grecized form. To be more explicit, Klović's father was a «Macedonian», and in the period under discussion it was possible to include under this appellation also people of Greek, Albanian and Slavic nationalities. The existence of the Greek surname Klovius is noted by the Vatican Codex Vat. Greco 109, f. 79. The recently rediscovered charter of Cardinal Marin Grimani from 1536 brings Klović's surname in the form of «Clerouichius», a form which, however, might have been the scribe's error, for the word

preceding the surname was »clericus«, so that -er in the surname might have been taken from the preceding word by error, in which stead »Clouichius« ought to have stood, to which in Croatian Klović or even Klovičić would correspond. It may also be that the form »Clerouichius« represents the »Macedonian« or Greek root of Klović's surname. At any rate, of all Croatian and Greek variants of Klović's surname that have been obtained through a re-croatization or regrecization of the latinized forms of Klović's surname, the advantage goes to the variant »Klović«.

The author of the present essay suggests that Klović be called both by the surname Klović and by the artistic name by which he was known in the time in which he lived, to wit: Don Iulius Croata, similarly as Pietro Vanucci was Pietro Perugino, and Paolo Cagliari Paolo Veronese. Thus in Croatian Clovius would be called thus: Juraj Julije Klović Hrvat (Croata).

On his pictures Klović also signed himself as a Croat (Croata), and as a Macedonian (Macedo). The author of the essay sees no contradiction whatever in this, for Klović, as he had declared in his last will, was of »a Macedonian father« and »an Illyrian (Croatian) mother«. As the artistic name, however, the word »Hrvat« (Croat) prevailed.

The only written record on **Klović's birthplace** occurring in the second edition of Vasari's »Le vite«, from 1568, states that Klović was born in the province of Croatia, in the diocese of Modruš, »in una villa detta Grisone«. On the ground of studies on Vasari's »Le vite« and investigations on his literary legacy, the author of the present essay has established that Vasari must for certain have obtained Klović's biographic data either from Klović himself, or that they must have been authorized by Klović himself. To put it more exactly, in the time when Vasari's »Le vite« had come into being, Klović was in connection with the author of »Le vite«, Vasari, and with Vincenzo Borghini and Silvano Razzi, the correctors of the manuscript of »Le vite«. Taken all in all, the disputes regarding the reliability of Vasari's biographic data on Klović are quite groundless. According to Vasari, Klović's birthplace would be Grižane in Croatia, in the diocese of Modruš (which today is united with the archdiocese of Rijeka. If under the name »villa detta Grisone« are to be understood the castle and estate of Griže, owned by the Frankopans or the Trsat Franciscans, then the tradition which still today lives in Klović's native country and which says that »a Friar and Frankopan« had discovered a gifted boy whom they gave an education, is quite understandable. If little Juraj Julije was born on a feudal estate, as a commoner naturally, this too would be in accord with the tradition according to which Klović was a child of poor parents who toiled on other people's soil. If under the appellation »villa detta Grisone« the village of Grižane is meant, then, of course, these traditions cannot be precluded, and the query to be raised is, Where exactly was Klović born on the territory of Grižane? The traditions are at variance. Some place Klović's house of birth into Grižane's hamlets Antovo or Gobiće and point to the foundations of some dilapidated house which was allegedly Klović's, while others hold that the village of Klarići was Klović's birthplace, which does not lie at all on the territory of Grižane but on the territory of the adjacent village of Drivenik. They too would know the territory where Klović's house of birth had stood. Still others believe that the village of Rudenice, which today belongs to Drivenik, is the birthplace of Klović.

In the traditions relating to Klović's native country literary and original elements are interwoven. Of the traditions which the author of the present essay has recorded in Klović's native country it would seem that the one is the most original which expresses in folk language the miniaturistic talents of little Klović. Namely, the people, ignoring what miniaturistic spells, relate that little Juraj Julije had painted the Last Supper on one of his fingernails, while another variant has it that on a fingernail he had painted the Frankopan Castle Griže. Having noticed this, the Friars and Frankopan would have taken Klović to the Pauline Monastery at Crikvenica.

The author of the present essay has investigated the **archive of the Crikvenica Paulines**, but there is no trace of any record about Klović or the Pauline School, although the entire text makes it likely that Klović had received his first education from the Paulines of Crikvenica. Yet the possibility still remains that the Trsat Franciscans might have been concerned.

Grižane, Klović's native place, was recorded not only by Vasari in print, but likewise by El Greco's brush, for according to Lj. Babić, El Greco had contributed in Klović's portrait also a picture of the Grižane landscape.

The author of this essay made a study of the Archive of the Congregation of the Lateran Regular Canons of St. Redeemer in Rome — Archivum pretiosum Congregationis Sanctissimi Salvatoris Canonicorum regularium Lateranensium in Urbe. In the old inventory of the Archive is to be found also a written record reading, »Giulio Clovio P. Inf. 7 (2?)«. What had been contained here is not certain. Maybe the truth ought to be sought in the yet non-arranged part of the Archive. In the Codex »A 955: Notae historicae Sancti Petri in vinculis« is to be found an abstract from a charter on Klović from the year 1536. Under the signature M 665 there is a charter issued by Cardinal Marin Grimani on the 24th August, 1536, at Perugia, to the following addressee: »... dilecto nobis in Christo Georgio alias Iulio clerico clerouichio de crouatia professori ac familiari nostro continuo commensali«. Because of the conformity of the name (Juraj Julije), native land (Croatia), monastic belonging (Order of Regular Canons), place and Maecenas (Perugia, Cardinal Grimani), it was concluded that Klović was in question. However, the name »Clerouichius« is either the full form of Klović's surname, which had not been used in unabbreviated form except in documents, or will most probably be an error committed by the scribe on account of »cler« in the name of the preceding word. The appellation »professor« may mean the monastic profession of the vow, that is, the status in the Order, but might well have meant the teacher. Maybe these are coincidences in respect of Klović, that is, that he was both a professor by monastic belonging and a professor by his teaching activities at Candiana and other monasteries, where, as evidenced by the Constitution of the Order from 1592, free skills and sacral sciences would have been taught. The benefice Klović had received through this charter was the parish church of St. Bartholomew, Castel Rigone, Perugia. By the very fact that Klović was appointed director and possessor of the parish church, he will probably have been released ipso iure from his vows as a friar, transforming from a monastic into a lay priest. In the archival holdings of St. Sebastian at Mantua there is no mention of Klović, true, but there is a record of the numerical state of the monastery in the time when Klović joined it (Codex A 378), while another inventory, although one whole century after Klović's coming to that monastery, notes several miniatures, for which it is not impossible that they were by Klović (Codex A 376).

Owing to the fact that Klović had left his body in chains to the Basilica of St. Peter to be buried, and some of his movable objects such as pictures, large and small, to the church and the vestry as an inalienable decoration, the writer of this essay came through his investigations to the following conclusion: Klović's bones remained in the basilica, but they were placed into a common ossuary, which now lies in the crypt of the basilica beneath the right-hand aisle between the first and second altars from the entrance door.

In the inventories of the Archive of the Regular Canons there is no trace of the **pictures that Klović had left to the church and the vestry**. However, there is uncertainty as to whose are the pictures on the altar which lies between Michelangelo's Moses and Klović's memorial tablet. Furthermore, in the old vestry, which is not accessible to the public, one may find a number of pictures, large and small (numbered), which ought to be investigated as to whether they might come from Klović's legacy.

Klović had willed to the **Church »Beatae Mariae consolationis de Urbe** unum offitium parvulum antiquum Dive Marie in parte miniatum quod modo penes se habere dixit« perhaps for the reason that he might have belonged to the society of that hospital and church, and also maybe because he was treated in the hospital »La Consolazione«, which was near the Farnese Palace.

Klović was in contact with Girolamo Dai Libri, Bartolomeo, Sebastiano Luciani del Piombo, Torri (whose teacher he was), Silvano Razzi, Miniato Pitti, Vincenzo Borghini, Francesco de Medici, Giorgio Vasari and, as we know, El Greco. The author of the present essay is also concerned with these contacts as they were recorded in the time of Klović's life.

The author of the essay also investigated holdings in the secret archive of the Vatican that would maybe contain some data by Klović or on Klović. They are »Carte Farnesiane« and »Fondo Pio« (Vols. 56 and 57). The result was negative, most likely for the reason that, as an inmate of Cardinal Farnese, Klović was not in touch by correspondence with him.